

ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ. МОВНА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ

УДК 821.161.2-3+81'33+81'37

Н. В. Антонюк

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУД/М В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХІ СТ.

Стаття містить аналіз метафоричної репрезентації в термінах концепту ДІМ на матеріалі української художньої прози ХХІ ст. за допомогою електронного корпусу української мови (<http://www.mova.info/corpus.aspx?ll=209>). Охарактеризовано основні метафоричні конотації та семантичні поля в межах концептосфери ДІМ.

Ключові слова: концепт, художня проза, метафора.

Актуальність теми дослідження пояснюється зацікавленістю до вивчення концептів (Лакофф, Джонсон). Концепти виникають у процесі пізнання людиною світу та передають зміст за допомогою мовних одиниць, знаків, символів, кольорів, музичних знаків, артефактів, які викликають певні асоціації [3, с. 213]. Асоціації, через які виникають концепти, можуть бути свідомі, підсвідомі, візуальні, на основі емпіричного та теоретичного досвідів. Цими питаннями займається сучасна когнітивно-комунікативна лінгвістика [2, с. 300]. У контексті когнітивно-дискурсивної парадигми сучасна лінгвістика займається також дослідженням метафор. Метафора в сучасних дослідженнях виступає складним явищем у когнітивному, семіотичному, семантичному, стилістичному й філософському аспектах. У концептуально-когнітивних дослідженнях метафора – динамічне явище, процес сприйняття дійсності. Теорію концептуальної метафори розвивали такі вчені як Дж. Лакофф і М. Джонсон, Н. Д. Арутюнова, В. Н. Телія, В. Г. Гак, З. Ковешеч й ін. [6, с.174-175]. Актуальним є когнітивний підхід до вивчення метафори через її велике смислове навантаження та пізнавальний потенціал. У межах художнього тексту метафора відкриває нові перспективи її дослідження. Сучасні мовознавці предметом своїх зацікавлень ставлять авторське представлення концептуальних метафор у літературі, їх експресивний характер, особливості функціонування в художніх творах та використання у творах окремих авторів (Дж. Лакофф, А. Томпсон, С. Левін, М. Фріман [4, с. 3]. Саме особливість функціонування метафор у творах сучасної української літератури є предметом нашого наукового дослідження. Об'єктом дослідження є вербалізована метафорика в термінах концепту Дім, представлена у творах Ліни Костенко, Богдана Бойчука, Марини Соколяк, Тараса Прохаська, Юрія Андруховича, Любо Дашвар, Анаполія Дністрового, Олеса Вахнія, Лариси Денисенко [1].

Концепт Дім представляє світ речей і належить до явищ матеріальної культури, яка сформувалася під впливом різних факторів: історичних, географічних, етнічних, соціально-економічних. Водночас світ матеріальної культури є складником культури духовної. Одяг, житло, побут здавна розглядалися не лише в прагматичному аспекті, але й як елементи обрядово-ритуальної практики, яка є важливим каналом передачі етнокультурної інформації від покоління до покоління [4, с. 336]. Традиції та обряди, пов'язані з окремими предметами та засновані на давніх світоглядних уявленнях, увійшли до скарбниці народної творчості українського народу та знайшли відображення у художній творчості. Широко представлений у творах сучасної української літератури реципієнт Дім (Хата). Концепт Дім (Хата) за своїм походженням є міфологічним архетипом та належить до традиційних об'єктів художньої творчості. В українській культурі хата завжди була матеріальною і духовною основою сім'ї, оберегом, який захищав людей не лише від негоди, але й від ворожих і темних сил. Естетичну та магічну спрямованість мала також кожна деталь хати. У світовому фольклорі хата (дім як захист, безпека, як таке, що охороняється богами, протиставлена «антидому», «лісовому дому»), тобто чужому, ворожому простору. Традиційну українську хату називають коліскою народу, з нею пов'язують формування цілої системи естетичних засад народної творчості, світоглядних уявлень та людських стосунків. Чітких етнічних ознак українська хата набула в XVII – XVIII ст. ставши з бігом часу символом української народної культури та виразником ментальності нації [4, 336– 338].

Саме цим пояснюється поширеність цієї лексики в сучасних художніх текстах та широким представлення цього концепту в мовно-ціннісній картині світу українця.

Метою пропонованого дослідження є дослідити метафоричну репрезентацію концепту Дім в художніх текстах української літератури XXI ст.

Аналіз метафоричної репрезентації концепту Дім проводився на матеріалі сучасної української прози. Було обрано авторів з оригінальними стилями: Павло Загребельний, Ліна Костенко, Борис Антоненко-Давидович, Богдан Бойчук, Марина Соколян, Тарас Прохасько, Юрій Андрухович. Метафорично концепт Дім представлений у прозі багатьох інших авторів, але в зазначених письменників він є дуже виразним і відображає різноманітні значення цього концепту та дає можливість побачити його місце в мовній картині світу конкретного письменника та в системі цінностей сучасного українця в цілому. Проведений лексикологічний аналіз дозволяє згрупувати семантичні поля цього суперконцепту на такі субконцепти: **Бог (мудрість, вічність), Багатство (власність), Соціальний інститут, Мова.**

Наукова новизна дослідження в тому, що проілюстровано основні асоціативні зв'язки в термінах концептосфери Дім на основі опрацьованого матеріалу української художньої прози. Вперше виокремлено й досліджено вербалізовані метафоричні конотації суперконцепту Дім на матеріалі української художньої прози з метою аналізу динаміки розвитку та його значення у мовній та ціннісній картині світу українця XXI століття. Виявлено особливості функціонування метафоричних конотацій в умовах художнього тексту, подано прихований символізм, що існує у змісті концептів; розширено уявлення про можливості репрезентації метафор у мові через культурні концепти.

1. Наводимо приклади вживання концепту «Дім» в семантичному полі Бог (мудрість, вічність): *Якщо тіло - брама душі, то дім - той танок, на який душі дозволено виходити* (Т. Прохасько. «НепрОсті» [1]); *Чому ти оминаєш дім Божий ?* (Б. Бойчук. «Аліпій і його наречена» [1]); *В бенкетах цинізму в нашому Домі Буття* (Л. Костенко. «Записки українського самашедшого» [1]); *Він цілком забув, що Саава ревно охороняє дім мудрості від невігласів, аж декотрі з них пошкодувати не встигали за втраченою нагодою сподобитись прозрінь* (М. Соколян. «Херем» [1]).

2. Концепт «Дім» в значенні Багатство (власність): *Мав добрий дім і півгана саду, аж раптом влада вирішує провід розпустити, і плакав мій дім...* (М. Соколян. «Херем» [1]).

3. «Дім» як соціальний інститут: такому значенні концепт «Дім» зі своєю важливою соціальною функцією важливою для соціуму виступає у творі Б. Бойчука: *Ти хотів сказати в «Домі Наречених»* (Б. Бойчук. «Аліпій і його наречена» [1]).

4. «Дім» як рідна мова: *Але ж якщо мова це Дім Буття, то чого ж ви мене виживаєте з мого власного дому ?* (Л. Костенко. «Записки українського самашедшого» [1]).

Метафорично представлений концепт «Дім» великою кількістю персоніфікованих образів, як, для прикладу, у романі Ю. Андруховича «Московіада»: *Ось він, цей дім-уламок, дім-інвалід, дім, з якого ростуть дерева, дім – стара фортеця, дім, в якому ніхто не живе, крім однієї божевільної, що кохається в отруйних рептиліях і в тобі, фон Ф* (Ю. Андрухович. «Московіада» [1]).

У метафоричні конотації Дому включено також окремі елементи будівлі, які означають Дім як концепт. Поширеними є елементи *Дах, Стеля, Сходи, Стіни*. Наведемо приклади з елементом *Дах*, який не обійшли увагою такі автори, як О. Гончар, Л. Костенко, І. Багрянний, О. Вахній, Люко Дашвар, А. Дністровий: *І все, що накіпало за ці роки, вибухнуло і зірвало дах* (Л. Костенко. «Записки українського самашедшого» [1]); *Скажи мені правду, Ангеліно, бо і справд дах зірве* (Дашвар Люко «Мати все» [1]); *Дах поїхав?* (Дашвар Люко «Мати все» [1]); *Дах загубила ?* (Дашвар Люко «Мати все» [1]); *Ні в кого не поїхав дах від мелодраматичних новел та іронічних детективів, чи не так ?* – (Л. Денисенко «24:33:42» [1]); *Ну звісно, постійно сушити собі голову матаналізом, усілякими графіками й функціями, тут навіть у найстійкішого дах підірве, не те що почуття гумору зникне* (А. Дністровий. «Патетичний блюд» [1]); *У Мишки дах поїхав, вона тепер у Свідках Єгови»* (А. Дністровий. «Частина третя. Навчання, Оля та вузьколобі: Місто уповільненої дії» [1]); *Я одразу прошу пробачення, кажу, що це в мене, словом, вирвалося, я не хотів, просто ти так відповідаєш, як більшовицька вівця Зоя Космодем'янська, і це мені дах підірвало* (А. Дністровий. «Частина перша 1990. Прогулянки стадом: Пацики» [1]). *Дах* тут уособлює голову людини – найважливішу частину організму: *– Тату, в мене є квартира, і я не збираюся повертатися під ваш дах, – нагадав Ігор* (Дашвар Люко «Село не люди» [1]); *Навчання дається, дах над головою є, а тепер буде й робота, щоби самій за нього платити* (Дашвар Люко «Трійця: Рай. Центр» [1]); *Обставини примушують шукати «дах» (прикриття) серед можливо-владців* (О. Вахній. «Від дзвоника до дзвоника» [1]).

Ця сфера дослідження викликає чималий інтерес. Надалі намагатимемося прослідкувати концепт Дім, Хата у його цілісності, а також зупиняти увагу на окремих архітектурно-конструктивних елементах (дах, вікна, двері, димарі т.д.) які репрезентують стиль автора і є виразником авторських асоціацій. Наведені приклади дають підстави узагальнити, що вербалізована метафоризація в термінах концепту Дім має свою давню історію, сягає доісторичних часів, в той же час метафорика в термінах цього концепту є широко представленою у творах сучасної української прози. Вона залежить від типу художньої свідомості, індивідуального стилю митця, завдань, які стоять перед ним. [4, с.337]

В українській прозі ХХІ століття Дім метафорично представлений за допомогою живої істоти, людини, природних явищ, культурних артефактів та абстрактних понять. Дім метафоризується через різноманітні феномени, в тому числі такі, яких не видно неозброєним оком, - такі, що не піддаються безпосередньому спостереженню. Як жива істота, Дім наділений духовними, фізичними та соціальними якостями. Дім як природне явище фігурує через усвідомлений зв'язок Дому та Природи. У ході дослідження прослідковано, що концепт Дім є поширений у художніх творах та яскраво забарвлений метафорикою. Концепт Дім посідає важливе місце у мовно-ціннісній картині світу українця ХХІ століття.

Проведене дослідження дає змогу зробити **висновок**, що вербалізоване метафоричне забарвлення в термінах концептосфери Дім є вагомим для осмислення проблем лінгвістичних артефактів, концептуального аналізу мовної свідомості та мовної картини світу.

Література

1. Електронний корпус української мови. Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры» 1999. – 780 с.
3. Іващенко В. Термін концепт у психолінгвістичному осмисленні / В. Іващенко // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 211–217.
4. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. / Л. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
6. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании русской языковой картины мира / В. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.

Antonyuk N. V. Language representation of the concept House in Ukrainian fiction prose of 21st century

The article contains analysis of metaphorical concept House based on the Ukrainian fiction prose of the 21st century. The research has been carried out with the help of an electronic corpus of the Ukrainian language (<http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>).

The basic metaphorical connotations and semantic fields within the conceptual sphere House have been explored.

Key words: semantic derivation, concept, metaphORIZATION model, metaphor.

Антонюк Н. В. Языковая репрезентация концепта Дом в украинской художественной прозе 21 века

Статья содержит анализ метафорического концепта Дом на материале украинской художественной прозы 21 века с помощью электронного корпуса украинского языка (<http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>). Охарактеризованы основные метафорические коннотации и семантические поля в пределах концептосферы Дом.

Ключевые слова: концепт, художественная проза, метафора.